

való áttelepülés következtében jutottak át lemko elemek keletre. Még egy harmadik módon is keletkezettek: a nyugatról keletre került írott művek útján. Az 1646-ban bekövetkezett unió után a görögkatolikus püspökség nyugati nevelésben részesült papokat és egyházi embereket küldött Máramarosba, hogy a görögkeleti valláshoz ragaszkodó lakosságot megnyerje. Ezen az úton is létrejöhetett nyugati szláv hatás.

Ami a *rin'* szó nemét illeti, lehet, hogy hímnemben is használták, de a jelölt ezt nem tudta adatokkal kellőképpen alátámasztani, mindenesetre az ukránban a szó nőnemű.

BENKŐ LORÁND csak azért kér szót, mivel előbb aposztrofálták. A vita során itt két módszeről volt szó, amelyet a történeti dialektológiában használnak. A magyar történeti nyelvjáráskutatásban nemcsak ez a két út van, hanem ennél több, de valóban ez a kettő válik élesen szét. Ami a történeti dialektológia és nyelvtörténet viszonyát illeti, az egységes nyelvtípus kialakulásáig a kettő közé egyenlőségi jelet tenni nem lehet, de ez elsősorban a magyar nyelvtudomány terén van így. A dolgozathoz érdemben nem tud hozzászólni, de helyesnek tartja, hogy olyan esetekben, amikor elméleti kérdések is felmerülnek, figyelembe vesszük a magyar nyelvtudomány eredményeit.

*

Szünet után a bírálóbizottság felolvasta a Tudományos Minősítő Bizottsághoz beterjesztett alábbi határozatát:

„Dezső László, Adalékok a délmáramarosi u-zó nyelvjárás XVI—XVIII. századi fejlődéséhez” című kandidátusi értekezésének nyilvános vitájára kiküldött bírálóbizottság megállapította:

Dezső László értekezése az első ukrán nyelvészettel foglalkozó kandidátusi disszertáció hazánkban, s előbbre viszi a szlavisztika fejlődését. A jelölt önálló kutatások alapján eddig olyan kiadatlan nyelvemlékeket is feldolgozott, amelyeket ő maga tárt fel. Célkitűzésének általában véve eleget tett, azonban munkájában fogyatékoságok is mutatkoznak a filológiai pontosság, a mű megszerkesztése és megírásának stílusa tekintetében. Mindazonáltal e hiányosságok az értekezés gondosabb átjavításával eltüntethetők.

Mindezek alapján a bírálóbizottság szótöbbséggel javasolja a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy az értekezést fogadja el, és Dezső Lászlónak a kandidátusi fokozatot ítélje meg.”

A vitát összefoglalta:

Fodor István

a Bizottság titkára

ANTAL LÁSZLÓ: „A FONÉMA FOGALMÁNAK TISZTÁZÁSÁHOZ” CÍMŰ KANDIDÁTUSI DISSZERTÁCIÓJÁNAK VITÁJA

A Tudományos Minősítő Bizottság a vitára a következő bírálóbizottságot küldte ki: elnök: Bárczi Géza akadémikus, titkár: Fodor István, a nyelvészeti tudományok kandidátusa, tagok: Benkő Loránd, Fónagy Iván, Hegedüs Lajos, Hajdu Péter, Telegdi Zsigmond, a nyelvészeti tudományok kandidátusai. Az értekezés opponensei Gáldi László, a nyelvészeti tudományok doktora, Laziczius Gyula és Deme László, a nyelvészeti tudományok kandidátusai.

mányok kandidátusai voltak. A vitán részt vett Tamás Lajos akadémikus, a jelölt aspiránsvezetője.

A vita két részletben folyt le, 1957. március 6-án és 1957. március 22-én. A félbeszakításra azért volt szükség, mert a vita az előrelátott időnél jóval tovább elhúzódott, s az akkor még szükséges hatósági engedély sem terjedt ki annyi időre. Az első ülés a három opponens véleményének ismertetésével fejeződött be.

LAZICZIUS GYULA írásban megküldött véleményét távollétében Fodor István olvasta fel. Laziczius rendkívül érdekesnek tartja az értekezés témáját, amely széleskörű irodalomra támaszkodik, mindazonáltal úgy látja, hogy a jelölt ebből az anyagból semmit sem tudott felhasználni a kitűzött és vállalt feladat megoldására. A dolgozat szerinte tele van félreértésekkel, torzításokkal és hibákkal, s ami a legfontosabb, lényegében fonológia ellenes szellem hatja át, habár a fonológia terminológiájával fonológia néven tálalja az olvasó elé. A jelölt hadakozik SAUSSURE alapelvével, amely a nyelvi jelek különbözőségében találja meg funkciójukat, de ellentmondásokba keveredik. Nem helytálló az a megállapítása, hogy a „nem rendszer jellegű változásoknak eredménye rendszer nem is lehet”, hiszen a mordvin nyelv példája mutatja, hogy az orosz kölcsönszavak hatására egész hangállománya az oroszéhoz lett hasonló. Egyébként milyen lehet az a nyelv, amelyben a pozitív jelleg dominál különbség nélkül? Ilyen nyelv nem létezhetik, mert csak egyetlen jelölő és egyetlen jelölt kapcsolatából kellene állnia. Nem áll jobban a jelölt fonetikai képzettsége sem. Nagy jelentőséget tulajdonít Durand időtartamvizsgálatainak, pedig ezt Meyer és Zwirner már korábban elvégezték. Nem fogadható el a jelölt fonológiai történeti korszakolása. Már az is kétséges, TRUBETZKOJ „Grundzüge”-je tekinthető-e új korszaknak, sokkal aggályosabb azonban a SAUMJÁN-vitát új korszaknak nevezni, hiszen maga Saumján sem mond újat Trubetzkoyhoz viszonyítva, legfeljebb a vegyes fonémák kérdésében tér el tőle, egyáltalában nem meggyőző módon. Az egyes kutatókat gyakran helytelenül értékeli, így BRÖNDALT a pszichológizmus képviselői közt sorolja fel, holott maga is idézi Bröndal azon megállapítását, hogy a fonéma olyan egység, amelyet pszichológiailag vizsgálni legalább is közvetlenül, nem lehet. Mostohán bánik a jelölt TWADELL fonémelméletével, de még inkább JONES-szal, mert az állítólag sem szubjektív, sem objektív létet nem tulajdonít a fonémnek, holott Jones hangsaládjá semmiképpen sem üres terminus technikus, hanem konkrét realitást takaró megjelölés. Érthetetlen, miért tartja Antal László a prágai iskola vezérfonémáit kombinatórikus variánsnak, hiszen ezek korrelatív fonémekből eredő absztrakció útján jönnek létre, s nincs közülük a kombinatórikus variánsokhoz. Teljesen hibás a jelölt nézete a fonéma és változat kérdésében, amely szerint minden hangban együtt van a fonéma és a variáns. Ha ez így van, vajon melyik magyar hang az, amelyikben az *n* fóném és az *η* változat együtt van? Antal László tagadja a szópárok asszociatív erejét, mert szerinte a mindennapi életben ez nem fordul elő; amikor a *sár* hangsort halljuk, eszünkbe sem jut a *zár*, *sál*, *sör* stb. hangsor. Mindez naivitás. A szópárok kérdése nem a nyelvi, hanem a fonológiai gyakorlatban merült fel, ez az a próbakő, amely a foném és változat közt különbséget tud tenni. Enélkül a *tép*—*hamvas*, *leng*—*rózsa* féle szembeállításokból soha sem lehetne megállapítani, hogy a magyar nyelvben melyek a fonémák és melyek a változatok. Ha a jelölt a foném és változat közt semmiféle hierarchikus különbséget nem lát, akkor miért vállalkozott a foném

definíciójának feladatára? Laziczius Gyula az értekezés hangnemében is talál súlyos kifogásokat, s mindent összegezve kijelenti, hogy a dolgozatot a maga részéről nem fogadhatja el.

F o d o r I s t v á n bejelenti, hogy Laziczius Gyula opponensi véleménye a disszertáció egy korábbi szövegéhez készült. Az opponensek tanácsára a jelölt a dolgozaton változtatásokat hajtott végre. A végleges szöveget Laziczius Gyula újra megkapta, de korábbi véleményét továbbra is fenntartotta.

G á l d i L á s z l ó opponens ugyancsak helyesnek tartja a témaválasztást, mivel Gombocz Zoltán és Laziczius Gyula fonológiai kutatásain kívül a magyar nyelvtudomány e téren nem fejlődött tovább. Gáldi László helyesnek tartja, hogy a jelölt BAUDOIN DE COURTENAY pszichologizmusát helyesen értékeli, s megértéssel nyilatkozik fonémadefiníciójáról, továbbá különbséget tesz jó és káros pszichologizmus között. Baudouin de Courtenay nem hibáztatható azért, amit TRUBETZKOJ rótt fel hátrányára, hogy ti. a fonéma meghatározásánál pszichológiai szempontokat vett figyelembe. Antal László helyesen nem tekinti Baudouin de Courtenay-t „szubjektív idealistának”, de szemére veti, hogy a fonémát és a hangot teljesen különállónak veszi, s nem ad magyarázatot arra nézve, miért alakul ki a különböző konkrét hangokat ejtők között a lelki ekvivalens. Azonban az, aki elismeri az objektív létező fizikai hang elsődlegességét, továbbá elismeri a „fonematikus hallás” meglétét, mint ezt a lengyel kutató tette, az nem marasztalható el az említett hiányosságok tekintetében sem. Mindazonáltal Antal Lászlónak Baudouin de Courtenay-ról alkotott véleménye érdekes vita kiindulópontjául szolgálhat. Gáldi László örömmel állapítja meg, hogy az értekezés végleges szövegében a jelölt nagyobb figyelmet szentel a Jones-féle „hangsalád” fogalomnak. Antal romanisztikai megjegyzései azonban nem elég pontosak. Ami a diaphone fogalmának bírálatát illeti, az átdolgozott szöveg teljesen kielégít. Valóban fontos, hogy az egyéni ejtéssajátságokat a nyelvjárásbeli ingadozásokkal ne keverjük össze. A dolgozat második részében Antal László a nyelv rendszerszerűségével és a nyelvi jel önkényességével foglalkozik. A rendszerszerűséggel kapcsolatban nem ártott volna megemlíteni a hangrendszerben mutatkozó szimmetrikus jelenségeket. A nyelvi jel önkényességének kérdésében pedig jó lett volna még néhány fontos munkával foglalkozni, mint pl. TAMÁS LAJOSnak a Pais-émlékkönyvben megjelent tanulmányával, továbbá hangszimbolikai problémákkal, amelyekre vonatkozóan KANZ munkája szolgálhatott volna támpontul. Nem helyeselhető a jelölt azon állítása, hogy hangutánzó hangok vagy fonémák nincsenek, hiszen például Grammont híres phonétique expressive-je is e tétel cáfolata. Egyet kell érteni viszont az értekezés azon megállapításával, amely szerint nem a különbségek nyelvtani szerepét kell tagadni általában, hanem azt, hogy a nyelvben csak különbségek vannak. A strukturalizmus kritikáját túlságosan sommásnak tartja az opponens. A fonéma meghatározásának kérdésében viszont elfogadja a jelölt álláspontját, de felhívja a figyelmét a homonímia és a kontamináció szerepére, amellyel számolva aligha tehetnők magunkévá a jelölt azon megállapítását, hogy „a különbözés foka és a szótest jelentésmegkülönböztető funkciója közt semmi összefüggés nincs”. Számos jelét látjuk annak, hogy a nyelvek a homonímia megszüntetésére törekcsenek. Nem fogadja el a jelöltnek a szópárok szembeállításának lekicsinyléséről vallott nézetét. A mindennapi életben is előfordul, hogy a jelentéskülönbség csak egyetlen fonéma különbségén múlik, így a magyar *megy-mégy* szavak esetében. A változatok és fonémák taglalásánál

nem esik szó az ún. stilisztikai variánsokról. Javasolja Antal Lászlónak, végezen részletkutatásokat valamely nyelv hangtörténetében, hogy történeti nyelvszemlélete megerősödjék. Történeti jellegű problémák nem kielégítő jellegű megoldására utal a jelöltnek az az észrevétele is, hogy a terhelés és a fonémák sorsa közt ez idáig még nem sikerült semmiféle összefüggést találni, hiszen csak figyelembe kell venni a magyar magas nyelvállású magánhangzók kvantitáskülönbségének elmosódását, amely alighanem azért történt, mivel ott nem fordultak elő a *fel:fél. por:pór* párokhoz hasonló ellentétek. Igen jó ezzel szemben az összefoglalás-rész, amelyben sűrítve megtalálható a fonéma fogalmának minden sajátos jegye. Figyelembe véve a jelöltnek a fonéma-fogalom tisztázásával kapcsolatos elvitathatatlan érdemeit, a disszertációt a kandidátusi fokozat megítélése szempontjából megfelelőnek tartja.

Deme László szintén osztja azt a véleményt, hogy a jelölt igen szerencsés témát választott értekezése tárgyául. Bizonyos tekintetben úttörő szerepet vállalt, s ha azt is számításba vesszük, hogy önhibáján kívül az egyetemen rendszeres nyelvtudományi képzésben nem részesült, akkor érdemként kell elismerni, hogy ilyen feladatra vállalkozott, s célkitűzését lényegében teljesítette is. A továbbiakban az opponens röviden ismerteti a disszertáció felépítését és tartalmát. Megállapítja, hogy az értekezést jellemzi a sokrétűség és témagazdagság, de a velejáró mozaikszerűség is. A legkevésbé sikerült az első rész, amelyben a kérdés történetét ismerteti. Ez egyébként gyakorlott kutató számára sem könnyű feladat. Ez a fejezet is gazdag finom megfigyelésekben, és túlmutat a kezdőtől megszokott tapogatózáson. Az értekezés érdeméül tudható be a széleskörű szakirodalom ismerete és felhasználása. Munkájában akadnak pontatlanságok, ez azonban nem haladja túl a megengedhető mértéket. Ezután Deme László felsorolja a jelölt azon megállapításait és eredményeit, amelyekkel egyetért. Helyesnek tartja azt a véleményt, amely szerint a foném és a hang viszonya lényegében az általános és egyes viszonyának felel meg. Egyetért vele, hogy a pszichológista irányzatot objektíven bírálja, s megvédi másokkal szemben, ha azok vádját igazságtalannak tartja. Jól látja a jelölt, hogy a hangtest és a fogalom viszonya nem a forma és a tartalom szükségszerű és belső összefüggésén alapuló viszonya, hogy a hangutánzás nem a fonémák, hanem a fonémacsoportok sajátja, hogy a nyelvi jelnek az azonosítás, és nem az elhatárolás, a megkülönböztetés a fő funkciója stb. Különösen sikeresnek véli azt a fonémfelfogást, amely kivezet a strukturalista fonológia öncélú körforgásából. A továbbiakban a jelölt helytelen vagy vitás állításaival foglalkozik. Nem ért egyet Antallal abban, hogy ő JONES-szal ellentétben TRUBETZKOJ-hoz csatlakozva a hangfogalom kialakulását nem az azonos hangtestek azonos vagy azonos funkciójú hangjainak többszörös elvonatkoztatása, azonosítása és fogalommal formálásából következteti ki, hanem inkább az egyedek közös jegyeinek felismeréséből. Pedig az altípus fogalma gyakran hamarabb alakul ki, mint a főtípusé, pl. a szarvasmarha fogalmát jóval megelőzi az ökör, bika, tehén stb. altípusoké. Feltétlenül helyes a fonémának az a meghatározása, amely szerint az fizikailag nem egyéb, mint az adott hangokban meglevő közös mag, pszichikailag pedig ennek elvonódása, de tovább is lehetett volna mélyíteni a vizsgálatot. Helyesen lát a jelölt a hangszándék kérdésében. E problémát tovább vizsgálva láthatjuk, milyen fontos szerepe lehet a lélektani tényezőknek olykor a fizikai és fiziológiaiakkal szemben. Ezért van az, hogy a *háztól* alakban ejtett sz nemcsak lélektanilag, hanem nyelvi szerepében is z, hiszen a beszélő szubjek-

tíve nem *hásztól* alakot ejt osztatlanul, hanem *húz* alapszót és *-tól* ragot. Kár, hogy a jelölt fonémadefiníciója alapján nem halad végig valamely nyelv egész fonémarendszerén gyakorlatban is bemutatva és alkalmazva elméleti megfigyeléseit. Ha ezt megtette volna, rájöhetett volna arra a felfedezésre, hogy a fonológia tulajdonképpen két studium, egyrészt fonológia, másrészt rendszer-tan. A tulajdonképpeni fonológiai vizsgálat tisztázná a jelentésmegkülönböztetésre önállóan használt elemek sajátosságait és rokonsági kapcsolatait, tehát fonológiailag a magyar *a* nemcsak veláris, alsó állású rövid magánhangzó, hanem labiális is, az *á* pedig nemcsak kvantitás tekintetében, hanem alacsonyabb nyelvvállására nézve is eltér tőle. Rendszertanilag viszont nem a vizsgált típusok sajátágaiból, hanem a nyelv alakrendszerében betöltött szerepük-ből kellene kiindulni. Ekkor az *a* és *á* közt csupán időtartambeli különbség mutatkozik, erre példa a *fa* ~ *fát* tövváltozás.

A fonéma funkciójának vizsgálatánál igazat kell adni Antalnak, amikor BÜHLERrel és LAZICIUSSzal ellentétben tagadja azt, hogy a fonéma maga is három funkcióval bír: a fonéma nem fejez ki semmit, nem ábrázol semmit és nem hív fel semmire, ilyen funkciója csak a fonémákból összeállt jelentéshordozó nyelvi egységnek van. LAZICIUSSzal szemben az opponens egyetért a jelölttel az emfatikum és a fonéma viszonyának kérdésében. Az igaz, hogy az *ember* ~ *ember* szembeállításban az *e* és *ē* nem két külön foném, de súlyos tévedés volna azt hinni, hogy a kettő két külön szó, amelyek viszonya az affektív értékű szinonimákhoz hasonlít. Itt lényegében nem a két adott hang közt van emfáziskülönbség, hanem a szokásos ejtésű szóalak áll szemben első szótagjában megnyújtott (vagy magas hanglejtésű) szóalakkal, s ehhez a fonémának csak annyi köze van, hogy helyzeténél fogva a hangsúly (vagy hanglejtés) éppen rá esik. Az emfatikum mindig valamely fonémán jelenik meg, de nem a fonéma sajátága, hanem a szótesté. Abban is igaza van Antalnak LAZICIUSSzal szemben, hogy az emfatikus szóalak megtartja a kifejezés és felhívás kiemelt funkcióján kívül az ábrázolás funkcióját is, emellé fogva ez a szóalak az emfázis nélküli szóalakkhoz viszonyítva nem kevesebb, hanem több. Mindezek alapján Deme László úgy véli, hogy a jelölt értekezése kandidátusi disszertációként való megvitatásra alkalmas, mert hibái ellenére is jelentős tudományos eredményei vannak. A dolgozat sok újat tartalmaz alapszemléletében és számos részlete tekintetében, amely a hagyományos felfogás hívei körében várhatóan nem lesz népszerű. Mindazonáltal a jelölt bebizonyította, hogy képes bonyolult tudományos kérdéskomplexumok önálló feldolgozására, noha a dolgozat maga jelenlegi formájában még nem alkalma a megjelentetésre.

Az opponensi vélemények elhangzása után — mivel a jelölthöz és az opponensekhez kérdést senki sem intézett — a vita az ülés elnapolt második részében a hozzászólásokkal folytatódott.

H e g e d ü s L a j o s kijelentette, hogy a dolgozat alapvető értékelése tekintetében Gáldi László és Deme László véleményéhez csatlakozik. Néhány bíráló megjegyzést tett a disszertáció szerkezetére vonatkozóan, majd megemlített több elírást és géphibát. Hegedüs nem osztja a jelölt nézetét JONES megítélése kérdésében, mivel úgy látja, hogy az angol kutató nagy lépést tett előre, amikor a hangszín, időtartam, hangsúly és hangmagasság funkció-ját elválasztva egymástól megkülönbözteti a fonémákat, kronémákat és tonémákat. Az emfatikum értelmezése körül kialakult vitában ugyancsak Antal mellé áll LAZICIUSSzal szemben. A fonéma lényegének eldöntésénél figyelembe

kell venni a legújabb eszközfonetikai eredményeket, amelyekből arról értesülünk, hogy jelentős lépések történtek a fonémák elektroakusztikai úton való meghatározására. BLOOMFIELD gondolatait megvalósítva látjuk JAKOBSON, FANT és HALLE közös munkájában, amelyben a szerzők 12 olyan oppozíció formánsjegyeit elemezték ki a hangszínspektrumból, amelyek bármely nyelv fonéma-rendszerének meghatározásához elegendők.

Fodor István a maga részéről szintén úgy látja, hogy a jelölt dolgozatában az eredmények javára billen a mérleg a pozitív és negatív tényezők súlyának latolgatásánál. Ezenkívül több érdekes, újszerű gondolat található az értekezésben, amely, ha nem fogadható is el egyértelműen, de legalább is hasznos vitát eredményezhet. Ilyen a foném és hang viszonyának kérdése. Antal a fonémát teszi meg e kétarcú fogalom lényegének, benne látja a fizikai valóságot, s a hangot csak a fonéma absztrakciójának. Mellette szól az a tény, hogy a természetes vagy mesterséges úton létrejött írásrendszerek egyaránt nagyjából a fonémához és nem a hangokhoz igazodtak a fonológia ismeretét megelőző korban is, ellene szól az a körülmény, hogy az eszközfonetika mindig csak hangokat tud megkülönböztetni, sohasem fonémákat. Amit az előbb HEGEDŰS LAJOS hozzászólásából hallott, az megdöntené ezen utóbbi állítását, de nem hisz a szóbanforgó kísérletek reális voltában. A fonéma funkciót jelent, s azt eszközfonetikailag különválasztani nem lehet. Meggyőzőnek látszik Antal okfejtése az emfaticumra vonatkozóan. Nem tudja a fonematikus hallás meglétéről szóló állításokat kételkedés nélkül elfogadni. Alapos és kísérleteken nyugvó kutatásoknak kell eldöntenie, hogy e jelenség valóban fennáll-e, vagy például csak a helyesírás ismerete adja-e adott esetben azt, hogy a *hamvas* hangsorban az *m* hangot a beszélő az *m* hanggal azonosítja. A hangutánzó hangok, illetve fonémák kérdésében Antal álláspontját teszi magáévá GÁLDI LÁSZLÓÉVAL szemben, s úgy véli, maga GRAMMONT sem állítja azt, hogy egyetlen hang lehet hangutánzó vagy hangfestő jellegű önmagában is. Helytelennek tartja, hogy Antal sommásan elítéli a strukturalizmust. Ebben a nálunk szokott módszert követi, pedig helyesebb volna, ha a magyar nyelvészek közül valaki alaposan megismerve ezen irányt, ismertetésekkel, saját megfigyeléseken alapuló bírálatokkal indítaná el országunkban a strukturalizmus fejlődését.

Telegdi Zsigmond nem ért egyet a jelölttel abban, hogy a Saumján-vita korszakalkotó volt és ideológiai szempontból is jelentősnek tekinthető. Ezt az Izvesztyija szerkesztőségi ítélete szintén megcáfolta. De a jelölt dolgozata sem tisztázta a fonéma kérdését a materialista világnézet szempontjából megnyugtató módon. Bizonyításra szorul például a szerzőnek az a tétele, hogy a hang és fonéma úgy viszonylik egymáshoz, mint az egyes az általánoshoz. A jelölt súlyosan félreérti a fogalom természetét. Az egyes az általánost nem fizikai értelemben tartalmazza, ahogyan a szerző gondolja, hanem olyasféleképpen, ahogyan az algebrai függvényben kifejezett viszony megtalálható a függvény minden egyes értékében. A dolgozat egyébként is alapjában véve téves. A jelölt filozófiailag is meg akarta közelíteni a probléma megoldását, de ehhez iskolázottsága nem volt elegendő. A kandidátusi dolgozatnak a tudományos munkára való képességet annak egy érvényes próbáján kell bemutatnia. E követelménynek a jelölt dolgozata nem tudott megfelelni, bár a szerző rendelkezik az eredményes munkához szükséges képességekkel.

Péter Mihály egyetemi adjunktus örömmel látja, hogy a jelölt SAUSSURE munkásságát bátran és helyesen igyekezett értékelni, s ezzel a

követendő, előítéletektől mentes úton indult el. Egyébként is úgy véli, fiatal kutató létére elég óvatosan tud evezni a fonológia veszélyes vizein a strukturalizmus és az akusztikai vulgármaterializmus Scyllája és Charybdise közt. Egyetért Antallal az emfaticum értékelésének kérdésében, de bírálatának egyes módozataiban különbözik tőle. A szubjektív tényező nem választható el az objektív valóság nyelvi-gondolati tükrözésétől. Ezért helytelen azt állítani, hogy ami a felhívás szempontjából fontos, az lehet közömbös az ábrázolás szempontjából. Ami a neutralizáció kérdését illeti, a jelölt egy ponton belesik abba a hibába, hogy következetlenné válik, és eltér korábbi, a fonéma objektív fizikai alapjáról vallott felfogásától. Nem helyes ugyanis a *dobtam* szó *t* előtti *p* hangját kombinatórikus variánsnak tekinteni, hiszen a kombinatórikus variánsok lényeges jegyeik tekintetében nem különböznek egymástól, márpedig a *p* és *b* hang közti különbség a magyarban sokkal nagyobb. Ilyen esetekben helyesebb kombinatórikus hangváltakozásokról beszélni. Ennek elméletét SCSEBBA dolgozta ki először, és az úgynevezett „leningrádi iskola” fejlesztette tovább szemben a „moszkvai fonológiai iskolával”. Kár, hogy a dolgozat keveset foglalkozik e két iskola nézeteinek értékelésével. SCSEBBA munkássága a fonológia szempontjából lényegesen fontosabb, mint SAUMJÁN vitacikkei.

F ó n a g y I v á n jórészt azonosítja felfogását TELEGDY ZSIGMONDÉVAL, és kifogásolja, hogy a jelölt a fonéma fogalmát a hang egy részének tekinti. Ha a mechanikus materializmus talaján állva a fogalmakban a közös jegyek lecsapódását látjuk, a fonémát pedig az egyes hangokból igyekszünk összefényképezni, nem tudunk választ adni az olyan kérdésekre, mi a közös mag a francia *a* fonéma esetében, amelynek kombinatórikus változatai közt bizonyos helyzetben a *0* is előfordul. Nem hibáztatható, hogy Antal az egyik vagy másik nézethez csatlakozik, de helytelen, hogy a nehézségek mellett elsiklik. A józan paraszti ész sohasem pótolja a tudományos gondolkodást, ezzel nem lehet megmondani, hogy a *dobtam* szóban *p* vagy *b* fonéma van-e. A főkérdésben Antal nem jutott közelebb a megoldáshoz, bár több ízben rámutat egyik vagy másik elmélet hibás oldalaira. Tévedések mellett helyes gondolatokat is tartalmaz a változatokról szóló rész. Mindazonáltal kevés az eredeti és az új a dolgozatban. Azért sem sikerülhetett a dolgozat célkitűzése, mert a jelölt képzettségéhez viszonyítva túlságosan nagy és nehéz témakörbe vágta fejszójét. Az elmúlt évek egyik leglényegesebb újdonsága a rendszer-gondolatának bevezetése volt a fonológiában és nyelvtudományban. Ezért sem lett volna szabad olyan felületesen bírálni ezt a kérdést. Nem tisztázta megnyugtatóan a jelölt a neutralizáció kérdését sem. Ha a *dobtam* szóban a morfológikus tényezők adnak is útbaigazítást, mit csináljunk a *nimfa* vagy *szenved* esetében? Itt az *m* vagy az *n* fonéma funkcióját látja-e el az adott hang? A jelölt igyekszik tárgyilagos lenni ellenfeleihez, de azt híven, hogy a materializmus talaján áll, indokolatlanul fölényeskedik azokkal szemben, akiket bírál, pedig csak néhány kirívó tévedésüknek áll felette.

G á l d i L á s z l ó úgy véli, hogy FODOR ISTVÁN félreértette GRAMMONT-t. Fenntartja azt a korábbi véleményét, hogy például egy *s* vagy hasonló hangadás igenis összefügg valamely zajjal, fizikai és fiziológiai jelenséggel, tehát a füttyüléssel, a süvöltéssel stb. Egy írástudatlan francia paraszt ugyanolyan módon használja a különféle kifejező, hangfestő értékű fonémákat, mint ahogyan az irodalomban, és nemesak az irodalomban használták a latinok és mások is.

Deme László a *dobtam* szó *b* illetve *p* hangjára tér vissza. Szerinte az, hogy a *b*-nek bizonyos releváns sajátosságai egyes szélső esetekben hiányoznak, nem döntő érv amlett, vagy az ellen, hogy a *b* számít-e fonémának. Nem ért egyet TELEGDI ZSIGMONDDal a foném és a változat viszonya tekintetében. A fonémának is kereshetjük a fizikai alapját olyan értelemben, hogy az adott változatokban kell lenni valami közösnek, amit a beszélők közös fogalomná sűrítenek. FÓNAGY IVÁNNal ellentétben nem találja mechanikus materializmusnak azt a megállapítást, hogy a fogalom közös jegyek lecsapódása. Egyébként a józan paraszti ész, gyakran fölébe tud helyezkedni az öncélú tudományos okoskodásnak. Ezért sokkal helyesebb például a koloni nyelvjárás ízó és őző jelenségeit a két szomszéd nyelvjárás hatásával, mint pusztán rendszerbeli egyensúllyal magyarázni. Nincs igaza Fónagy Ivánnak, amikor feltétlenül soha nem hallott újat vár egy kandidátusi értekezéstől. Nem mindig az újdonság a tudományos kutatás jellemzője. Amikor valamely kérdésben több nézet alakul ki, tudományos értékű alkotás lehet az is, amely az egyik nézet helyességét próbálja elfogadható módon igazolni. Ilyen Antal László értekezése is.

Az elnök kérdésére utolsónak T a m á s L a j o s akadémikus jelentkezett szólásra. A hozzászóló megvédte Antal Lászlót FÓNAGY azon vádjától, hogy nem ismeri a tárgykör egyes területeit. Nem is csoda, hiszen még a hazai irodalmat is nehéz számontartani, bármilyen kevés is az. Fontos kérdés, vajon a fonéma benne van-e a beszédhangban, vagy nem. Ha nincs benne, akkor hogyan vonjuk el? Úgy lehet elképzelni, hogy a fonéma és az alája rendelt hangok együtt vannak meg, éppen úgy, mint az asztal-fogalom és az alája rendelt asztalok. A hasonlóság kritériumát veszélyes volna elvetni. A *b* és *p* hang könnyen helyettesítheti egymást, de már nehéz volna a *g* és *f* hangot összekeverni, mert itt nemcsak a zönge hiánya vagy megléte okozza a különbséget. DEME LÁSZLÓVAL egyetért abban, hogy a kandidátusi disszertációtól nem kell mindjárt új, nagy koncepciót várni. Antal László képességeit ismerve figyelembe kellene venni a nálunk ritkán értékesített módszeres gondolkodásra való hajlamot, amely még nagy nyelvismerettel is párosul.

Ezután Antal László válaszolt az opponenseknek és a hozzászólóknak. A hangutánzó hangok vagy fonémák kérdésében nem a hangok materiális tulajdonságai döntenek el, hanem az egész hangtest, hogy hangutánzás vagy hangfestés jelensége képződik-e. Így a *csörren*, *csobban* féle szavakban kétségtelenül fennáll a hangutánzás ténye, de a *császár*, *csárda* féle szavakban már ezt nem állíthatjuk. Az előbbi szavakban a jelentésen és a *cs* hangon kívül még egyéb tényezők (mássalhangzókezdés) is segítik a hangutánzás keletkezését. Ami a stilisztikai változatokat illeti, e tekintetben sokáig nagy bizonytalanság uralkodott. Lazicius Gyula követelte elsőnek az igazi változatok elkülönítését a változatok többi fajtáitól. Újabban az emfatikum lett a műszava mindazon hangoknak, amelyek az ábrázoláson kívül a felhívás és kifejezés tekintetében többletet tartalmaznak.

Ami Deme Lászlónak a fonetika és fonológia mellett egy harmadik stúdiumnak, a rendszertannak a bevezetését követelő javaslatát illeti, véleménye szerint nagy akadályokba ütköznék egyelőre egyrészt azért, mert hiányzik a megfelelő értéksík, amelyre levetíthetnők, másrészt a követelés egyéb tekintetben nyitott kapukat dönget, hiszen a fonémák különválasztása sohasem önmagában, hanem a többire való tekintettel történik, s ez már bizonyos mértékben rendszertan is. Ha a fonológiát túlságosan konkrétan

értelmezzük, és a vizsgált típusok minden sajátosságát felsoroljuk, akkor viszont a fonetika lába alól húzzuk ki a talajt.

Egyetért Deme Lászlóval abban a tekintetben, hogy az emfatikum nem egy hangra, hanem egy egész hangtestre vonatkozó jelenség. De azért a formális elemzésről sem mondhatunk le, ellenkező esetben az emfatizálódásnak csak a tényét vennők tudomásul, s az okait nem kutathatnók ki.

Ami a fonéma és változat viszonyát illeti, tisztelettel viseltetik Lazicius Gyula nézeteivel szemben, amelyek az ő életművét alkotják, mégsem tudja álláspontját magáévá tenni. Velük szemben két aggálya van, az egyik gyakorlati, a másik elvi természetű. Lazicius szerint a magyarban a η nem foném, mert nincs egyetlen szó sem, ahol ábrázolási értéke volna. Márpedig gyakorlatilag az a helyzet, hogy az η igen is differenciál mind más fonémákkal, mind O-val szemben (*mankó - mackó, pengő - pezsgő; harag - harang, rag - rang*). Elvileg viszont nem találunk alapot annak eldöntésére, hogy milyen mennyiségű torzulásig tekinthetők a hangok fonémáknak, és honnan kezdve degradálódnak fonéma nélküli változatokká, ugyanis minden fonéma a környezet hatására eltorzul. Így torzulást szenved az n is az intervokális helyzetből (*ének*) egészen a g és k előtti helyzetig. Azt a kifogásolt megállapítását, hogy nem a fonéma differenciál, hanem a csoportosulás, a kibernetikára való hivatkozással szeretné még jobban alátámasztani. Ez az új tudományág is azt vallja ugyanis, hogy minden jelrendszer működésekor a jelek csoportosulása, a döntő.

A fonológia korszakolásával kapcsolatos kifogásokra megjegyzi, hogy TRUBETZKOY „Grundzüge”-jét nem korszaknyitó, hanem egy korszakot lezáró munkának tekinti. A SAUMJÁN-vitában, amelyben nem a név a fontos, az a maradandó, hogy a világ egyik harmadában a fonológia körüli esendőt eloszlatta, továbbá, hogy ott Trubetzkoyt szalonképessé tette.

A vezérfonémákra vonatkozóan Antal László megjegyzi, hogy nem archifonémákról beszél általában, hanem a neutralizáció esetéről, mikor is TRUBETZKOYÉK szerint az egyik releváns jegyét elvesztő fonéma a vezérfonéma közvetlen képviselőjévé válik. Véleménye szerint indokoltabb lenne a kombinatórikus változatok egy sajátos esetének tekinteni őket.

Nem állja meg a helyét Lazicius Gyula azon bírálata, hogy ő nem tekinti a jövevényszók beilleszkedését rendszerbeli jelenségnek. Dolgozata első változatában illet nem állított, hanem azt mondta, hogy amikor jövevényszavak kerülnek bele a nyelvszerbe, a létrejött változások okát nyelven kívüli (földrajzi, történelmi) körülmények szabják meg.

A Jones értékelésével kapcsolatos kifogások jogos voltát a jelölt elismeri. Egyébként is elfogadja a három opponensnek számos észrevételét, amelyek felsorolására külön nem tér ki.

A hozzászólóknak adott válaszában megköszöni Hegedüs Lajosnak, hogy felsorolta az általa észrevett kisebb hibákat és elírásokat. A fonémák, kronémák és tonémák fogalmainak számbavételénél úgy látja, mégis szükség van egy általános összefoglaló elnevezésre, s erre a fonéma fogalma volna a legalkalmasabb.

Fodor Istvánnak a hang és fonéma fordított viszonyáról tett megjegyzéseire részben későbbi válaszáda haladékat kér, részben még másutt foglalkozni fog velük. A strukturalizmust illetően megjegyzi, hogy nem magát a módszert akarta támadni, hanem annak általánosító alkalmazását.

Fónagy Iván és Telegdi Zsigmond egyformán kifogásolta felfogását a

fonéma — hang, illetve az egyes — általános párhuzamról. Nem látja indokolt-nak, bírálói miért olvasták ki értekezéséből azt, hogy szerinte a fogalom, mint gondolati termék benne van a tárgyban. Az az általános, amelynek alapján a fogalom kialakul, benne van az egyesben is. Lehet, hogy ez nem fizikai valóság, hanem funkció. A jelölt szerint éppen ő vallja, hogy a fogalom nincs benne a tárgyban, nem lehet benne a fizikai tárgyban, mert a fogalom gondolati termék. Többen azt kifogásolják, hogy a fonémát a hang részének tekintik. A fonéma szerinte tényleg a beszédhang egyik része, mégpedig releváns része, s a hangfogalom lényegében a fonéma absztrakciója. Ha mármost a tárgy lényeges közös vonásai összegének a fonémát tekintjük, s ugyanakkor úgy véljük, hogy a fogalomban a tárgy lényeges közös vonásai tükröződnek absztrakció útján, akkor nem ellentmondás az a következtetés sem, hogy a beszédhang fogalma a fonémát tükrözi vissza.

Az elnök ezután kérdést intézett az opponensekhez. elfogadják-e a jelölt válaszát. A két jelenlevő opponens. Gáldi László és Deme László igennel válaszolt. Miután a többi jelenlevő észrevételt nem tett, a bírálóbizottság tanácskozássra vonult vissza.

Szünet után a bírálóbizottság felolvasta a Tudományos Minősítő Bizottsághoz beterjesztett alábbi határozatát :

„Antal László „A fonéma fogalmának tisztázásához” című kandidátusi értekezésének nyilvános vitájára kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt alaposan ismeri értekezésének témakörét. A kérdés terjedelmes és soknyelvű szakirodalmát gondosan áttanulmányozta, és felhasználta. Az értekezés nem egy új gondolatot vet fel, és ezek között van néhány elfogadható, mások pedig további viták alapjául szolgálhatnak. A tanulmányban akadnak komolyabb hiányosságok is. A szerkezet elég laza, stílusa olykor pongyola. Előfordulnak tárgyi tévedések is, bár a jelölt igyekezett pótolni egyetemi nyelvészeti képzésének hiányosságait. Mindezek alapján a bírálóbizottság szótöbbséggel javasolja a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy Antal Lászlónak „a nyelvészeti tudományok kandidátusa” minősítést ítélje oda.”

A vitát összefoglalta :

Fodor István

a Bizottság titkára

HEXENDORF EDIT „A SZELLEMI MŰVELTSÉGRE VONATKOZÓ MAGYAR NYELVI KIFEJEZÉSKÉSZLET KIALAKULÁSÁNAK KEZDETEI” CÍMŰ KANDIDÁTUSI DISSZERTÁCIÓJÁNAK VITÁJA*

A Tudományos Minősítő Bizottság 1957. június 4-én tartotta Hexendorf Edit aspiráns kandidátusi értekezésének vitáját. A bíráló bizottság elnöki tisztét Bárczi Géza akadémikus látta el, a titkári teendőket Imre Samu, a nyelvészeti tudományok kandidátusa végezte. A bizottság tagjaiul Benkő Loránd, Deme László, Lőrincze Lajos, Tompa József, a nyelvészeti tudományok kandidátusai működtek közre. Az értekezés opponensei Bóka László lev. tag és Hadrovics László lev. tag voltak. Aspiránsvezető : Pais Dezső akadémikus.

* A vita teljes anyaga megtalálható az Irodalomtörténeti Intézet Könyvtárának — az Eötvös Könyvtárnak — archívumában.